

OSVRTI

JOŠ O DVOGLASNIKU PISANOM IJE

Javljam se povodom napisa Dilibora Brozovića¹ i Ive Pranjkovića² u vezi s kontinuantama *jata*, a posebno dvoglasnika *ie* u hrvatskom književnom jeziku. Odmah moramo istaći da, kao i D. Brozović, smatramo da je dugi *jat* fonem-diftong *iê* (u daljnjem tekstu iz tehničkih razloga pišemo *ie*), a kratki je *jat* ili sekvenca *jê*, koja u određenim situacijama alternira sa sekvencom *je*, dok je u manjem broju situacija fonem *e* ili *i*. Osim toga, ovaj tekst nije napisan s pretenzijom za nekim konačnim rješenjima, pogotovo s obzirom na najnovija istraživanja Ive Škarića,³ nego sa željom da iznesemo naše shvaćanje sudbine *jata* u hrvatskome jeziku. U vezi s tim ne bismo se mogli složiti s I. Pranjkovićem koji kaže da "takav opis predstavlja presedan ne samo kad je riječ o fonološkom sustavu hrvatskoga jezika nego i kad je riječ o sustavu zdravoga razuma". Slažući se s odgovorom D. Brozovića, dodajemo neke činjenice koje će možda proširiti pogled na sudbinu *jata* u hrvatskom jeziku. Kažemo, naime, u hrvatskom jeziku, jer hrvatski jezik nije samo hrvatski književni jezik, standardni jezik, nego je to dijalektom sa svim svojim narječjima, dijalektima i mjesnim govorima (suvremenima i povijesnim). Međutim, kada I. Pranjko-

vić govori o hrvatskom jeziku misli isključivo na standard, jer da nije tako navedeni opis sudbine *jata* ne bi predstavljao "presedan" u hrvatskom jeziku budući da sve navedene kontinuantе, pa i u još složenijim kombinacijama, žive u hrvatskim govorima pa tako i u novoštokavskom dijalektu koji je u osnovi hrvatskoga standarda.

Sudbina starohrvatskoga fonema *ê* pokazuje da je njegov razvoj bio podlozan prvenstveno kvantiteti sloga u kojem se pojavljivao, kao i fonemskome kontekstu. Zbog toga i nema "tzv. slobodnu distribuciju", ali shvaćenu sustavno, a ne leksem-ski. U govorima hrvatskoga jezika i neki su drugi vokalski fonemi bili, a i danas su, ovisni o istim čimbenicima.

Tako je npr. u kajkavskim govorima, i to u većini, odnos kontinuantе kratkoga i dugoga *jata* monoftong *e* ili *ê* prema diftongu *ie*, a ponegdje i *ei*, pa i u gramatičkim morfemima (npr. u L sg. *na rukiê*), a da se i ne govori o ovisnosti kontinuantе *jata* o fonemskome kontekstu u čakavskim ikavsko-ekavskim govorima. Vokali *o*, *o*, *a* također mogu biti u dugim slogovima diftonzi (*ou*, *uo*, *ao*, *ua*...). Vokal *o*, ovisno o prozodiji i fonemskome kontekstu, pa čak i o položaju u riječi, može se zamijeniti drugim fonemom istoga fonološkoga sustava: *ê*, *i*, *a*, *u*. Pri tome se on izjednačio s već postojećim fonemima

- 1 D. Brozović, *O pravopisu i dvoglasniku pisanom ije*, Jezik 45., 1., 1997., str. 37.–40.
- 2 I. Pranjković, *Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem*, Jezik, 45., 5., 1998., str. 192.–195.
- 3 I. Škarić, *Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata*, Govor 13. 1996., br. 1.–2., str. 1.–22. Osim toga, ne ulazimo u grafijska rješenja pisanja dvoglasnika *ie*, o čemu piše Brozović u članku *Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovopisu*, Jezik 46., 1998., br. 1, str. 1.–4.

dugom slogu, ne smatra fonemom nego da bi se refleksje *jata* trebalo opisivati na morfonološkoj razini te bi oni bili morfonemi. U vezi s takvim mišljenjem treba se, barem u najkraćim crtama, osvrnuti na teoretsko pitanje fonema i morfonema. Danas je uglavnom jasno što je fonem, ali je nešto drugačije s pitanjem što je morfo(fo)nem. *Morfo(fo)nem*, koji se danas naziva i *sustavnim fonemom*, a Trubetzkoy ga je zvao *hiperfonemom*, apstraktna je jedinica koja je sastavljena od klase, razreda (više, a najmanje dvaju) fonema, odnosno koja obuhvaća sve foneme – članove neke alternacije. Trubetzkoy je kao jedan primjer uzeo alternaciju *g/k* u primjerima kao *tāk (Tag) – tāge (Tage)*, što je i za naš jezik dobar primjer jer u dijalektima postoji isti odnos, npr. *prak (prag) – praga*. U tim slučajevima *g/k* pripadaju jednom morfonemu, ali jasno je da su oba člana te apstraktne jedinice svaki za sebe poseban fonem.

Prema tome, morfonem se sastoji od fonema, koji su u specifičnom odnosu u morfemima pod utjecajem različitih fonoloških i gramatičkih čimbenika. Dakle, ne može postojati nešto, nekakav glas, koji bismo smatrali morfo(fo)nemom ako to nije i fonem, jer je i morfo(fo)nologija fonološka disciplina koja proučava fonološka sredstva u službi morfologije, odnosno fonemski sustav morfema i međusobne veze između strukture morfema i njihova funkcioniranja. Mogu postojati različiti glasovi kao realizacije fonema, onda su to varijante fonema (alofoni), slobodne ili uvjetovane, kombinatorne varijante. Ali varijanta fonema ne može biti u sastavu morfonema, jer to mogu biti samo fonemi. Ako smatramo da se dvoglas *ie* na mjestu dugoga *jata*, odnosno u

dugom slogu, može opisivati na morfonološkoj razini, to pretpostavlja da je taj dvoglas fonem, odnosno, budući da je fonem, može biti u sastavu morfo(fo)nema.

Osim toga, točno je da se “fonološkim zakonitostima nikako ne mogu objasniti alternacije refleksa *jata*” sa sinkronijskoga gledišta. Međutim, one, u dijakronijskom smislu, ovise o pravilima distribucije starohrvatskoga *jata* u fonološkoj strukturi svakoga idioma posebno pa tako i hrvatskoga književnog jezika, dok se u sinkroniji promatraju kao alternacija *ije/je/e/i/ø* u morfonologiji.

Što se tiče slijeda *je* na mjestu *jata*, nema nikakve sumnje, ni s najmanjom teoretskom primisli, da to nije slijed od dvaju fonema. Zna se da su *j* i *e* izvan toga slijeda fonemi, pa onda nema nikakve teoretske mogućnosti da to ne bi bili i u tome slijedu.*

Mijo Lončarić i Vesna Zečević

EPPUR SI MUOVE!

(Osvrt na Brozovićevo osvrt)

I stražujući već mnogo godina stanje refleksa dugoga staroga *jata* u hrvatskom spontanom standardu, a sustavnije i eksperimentalno od 1991. godine, te pomno pišući o tome, a ne “na brzinu”, kako me se to htjelo “opravdati” za ono što sam sve to zbrljao, objavljujući dakle ta istraživanja i zaključke do kojih sam došao, očekivao sam osvrt koji će uz brojna odobravanja izraziti i pokoje neslaganje, jer sadašnji su propisi ipak suprotni od onoga što ja

* Članak D. Brozovića o istoj temi izaći će u idućem broju. (Ur.)